

Stockholms
universitet

Litteraturuppgift på kandidatkursen
Historiska institutionen
Höstterminen 2009

Författare: Henrik Arnstad
Examinator: Pär Frohnert

Fascismen, "The New Consensus" och exemplet Spanien

Essä om den internationella akademiska debatten
1991-2009 om fascismen, angående definitioner och
förklaringsmodeller samt om Spanien och
gränsdragningen mellan fascism och auktoritär,
antidemokratisk konservatism.

*"Fascism is a genus of political ideology whose mythic core
in its various permutations is a palingenetic form of
populist ultra-nationalism."*

Roger Griffin, 1991

1. "The New Consensus"

1.1. Roger Griffins definitioner

År 1991 publicerade den brittiske professorn i modern historia, Roger Griffin vid Oxford Brookes University, verket *The Nature of Fascism*¹. Det är ingen överdrift att påstå att forskningen om fascismen² därmed gick in en ny fas. Oavsett vad man anser om Griffins forskning – och åsikterna är många – så innebar publiceringen att den akademiska diskussionen vitaliserades. Under 00-talet betydde detta att en stor mängd essäer, monografier och antologier om fascismen har publicerats. Ett urval av dessa utgör grunden för denna essä.

Vad Roger Griffin framförallt gjorde 1991 var att han lanserade en ny definition av fascism, som bestod av en enda mening:

Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism.³

Fram till denna definition hade motsvarande försök att definiera fascismen bestått av mycket långa texter, ofta motsvarande hela boksidor.⁴ Alternativt hävdades att fascismen var en ideologi utan ideologisk tanke.⁵ Därav det kontroversiella i Griffins korta definition från 1991. Vi kommer att återkomma till debatten, men först några ord om Griffins definition. Centrala är orden "palingenetic" (ett uttryck som ungefär betyder *pånyttfödelse*) samt "ultra-nationalism". Griffin pekar alltså på *den extrema nationalismen* som fascismens kärna: Den fascistiska tanken är att nationen har förfallit och står i akut behov av en radikal *pånyttfödelse*. Även i Griffins korta definition, som centrerar på denna *mytiska kärna* hos fascismen, finns reservationen att ideologin uppvisar stor variation – "various permutations" – i sina yttringar. Ändå menade han alltså 1991 att han med sin tes, som han föga anspråkslöst 1998 döpte till *the New Consensus*, satte fingret på det väsentliga hos fascismen. Det har emellertid inte hindrat Griffin från att sedan dess omarbeta sin formulering. År 2004 definierade han fascism som en:

Roger Griffin.

Foto: Wikicommons

1. Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (New York 1991).

2. Med "fascism" avses i denna essä det bredare begreppet, vilket inkluderar både exempelvis den italienska fascismen samt den tyska nationalsocialismen (liksom den spanska falangismen, brittisk och fransk fascism, etc.). På engelska används uttrycket "generic fascism", med vilket avses fascismen som övergripande ideologi. På samma sätt diskuteras "the fascist minimum", det vill säga minsta gemensamma nämnare hos samtliga fascistiska rörelser.

3. Denna berömda definition förekommer som referens i de flesta efterkommande akademiska verk om fascismen, oavsett om författaren är pro-Griffin eller ej. I detta fall har jag hämtat citatet från Matthew Feldman, "Editorial introduction", ur Matthew Feldman (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (Hampshire 2008), sid. xii.

4. Se exempelvis Kevin Passmore, *Fascism: A Very Short Introduction* (Oxford 2002), sid. 31. Denna lilla bok av Passmore är för övrigt närmast mirakulöst innehållsrik trots sitt minimala format.

5. Än idag skriver *Nationalencyklopedin* att "till skillnad från t.ex. marxismen saknade fascismen en genomarbetad ideologi". Se www.ne.se, uppslagsord "Fascism".

[...] revolutionary form of nationalism bent on mobilizing all "healthy" social and political energies to resist the onslaught of "decadence" so as to achieve the goal of national rebirth, a project that involves the regeneration (palingenesis) of both the political culture and the social and ethical culture underpinning it.⁶

Denna senare definition adderar fascismens *revolutionära* karaktär samt understryker fascismens åsikt om det icke-fascistiska samhället (oftast den liberala demokratin) såsom *dekadent*. Det kan invändas att samtliga revolutioner – oavsett ideologi – har ett element av *pånyttfödelse* ("palingenesis"). Griffins svar på detta är att "what makes fascism distinctive is not the fact that it has a palingenetic thrust, but that it projects palingenetic longings onto the *nation* [...] the Russian revolution was in practice highly nationalist, but it was not carried out in the name or idea of the reborn nation".⁷

Lägg däremot märke till att ingen av Griffins definitioner går in på tankar om fascismen som högerideologi (jämför uttrycket *extremhöger*). "It has been frequently noted that fascist movements attempted to forge a third way", skriver historikern Matthew Feldman⁸ i förordet till en essäsamling av Griffin.⁹ Genom en revolutionär tanke om fusion mellan tanke och kropp, ord och handling skulle det fascistiska samhället göra sig av med degenereringen: Demokrati, socialism, liberalism, marxism, kommunism, individualism, internationalism, kapitalism och "oönskade" (i exemplet nationalsocialismen framför allt judar). Denna utrensning skulle skapa mytiska och utopiska nationella europeiska alternativ. Tankegången om "en tredje väg" förtjänar dock att ifrågasättas. Det är visserligen korrekt att fascismen framställde sig som motståndare till både socialism och kapitalism. Men analysen bortser från att fascismen (trots benämningar som "nationalsocialism") generellt allierade sig med traditionella högerkrafter och att dess främsta motståndare var kommunister och socialister. Mussolinis *squadristi* misshandlade fackföreningsfolk, inte industrialister.

Roger Griffins senaste större monografi om fascismen – *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler*¹⁰ – refereras ofta till som ett standardverk (även av Griffins motståndare). Bokens centrala fras dyker upp i slutsatsdelen, där Griffin beskriver fascismen som "the modernist revolt against Modernity".¹¹ Enligt Griffin ger detta både kontext samt orsaksförklaring till fascismens ideologi, politik och praxis:

Fascism is one of the forms taken by political and cultural modernity, but it is simultaneously a radical reaction *against* the political forms of "actually existing modernity" that emerged from the bloodshed of the First World War. [...] The important feature of this approach is not the recognition of the "connection between

6. Citatet hämtat ur Matthew Feldman, "Editorial introduction", ur Matthew Feldman (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (Hampshire 2008), sid. xii.

7. Matthew Feldman (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (Hampshire 2008), sid. 207f.

8. Feldman är fil. dr. i historia vid University of Northampton, Storbritannien.

9. Matthew Feldman, "Editorial introduction", ur Matthew Feldman (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (Hampshire 2008), sid. xiii.

10. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007).

11. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007), sid 348.

modernism and fascism” in itself, but [...] ”where that connection leaves us”.¹²

Griffins resonemang slutar i något som markerar ett avståndstagande gentemot definitionsdebatten, som han själv initierade 1991. Han hoppas att diskussionen om fascismen som *modernitet* ska innebära:

[...] more emphasis to be placed on fascisms policies and praxis rather than the abstract reconstructions of its ”nature”, and thus discourages the wild-goose chase for the ”fascist minimum” that scholars such as myself have sometimes been accused of encouraging.¹³

Men så lätt slipper inte Griffin undan. En av hans främsta motståndare är historikern fil. dr. Kevin Passmore vid Cardiff University i Storbritannien. Passmore skriver:

My disagreement with Roger Griffin (and with many other theorists of fascism) is a very fundamental one concerning method. I do not believe it possible to ’define’ fascism in the way that he does.¹⁴

Passmore har koncentrerat sin kritik i en antologi, spännande nog redigerad av bland andra Griffin själv.¹⁵ Passmore erkänner först och främst användbarheten i Griffins arbete, som han kallar för ”the obligatory starting point [...] for anyone interested in the phenomenon of generic fascism”.¹⁶ Den stora fördelen med Griffin är, enligt Passmore, att denne – med rätta – avfärdar tanken att fascismen är ”too messy to be a proper object of historical study”.¹⁷ Kritiken gäller istället följande:

Griffin’s mistake is to suggest that his definition represents the *only* way to understand the movements he categorises under his heading. [...] Marxists claim to have discovered the ”core” of fascism in the defence of capitalism, so are open to the same objections as Griffin.¹⁸

Tydligast formerar sig Griffins motståndare i den mycket omfattande (och underbart välstrukturerade) antologin *The Oxford Handbook of Fascism*.¹⁹ Att 2009 sammanställa ett verk som detta och samtidigt exkludera Roger Griffin som medförfattare är ett övertydligt – och onödigt – ställningstagande i debatten för/emot ”the New Consensus”, särskilt som redaktören Richard

Kevin Passmore.

Foto: Cardiff University

12. Ibid.

13. Ibid, sid 349.

14. Mejl till författaren från fil. dr. Kevin Passmore, 091215. Frågan Passmore besvarade löd: ”I understand that you are critical about Roger Griffin. What would you say is your main point in this debate?”

15. Roger Griffin, Werner Loh och Andreas Umland (red.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* (Stuttgart 2006).

16. Kevin Passmore, ”Generic fascism and the historians”, ur Roger Griffin, Werner Loh och Andreas Umland (red.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* (Stuttgart 2006), sid 168.

17. Ibid.

18. Ibid, sid. 173f.

19. Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009).

Bosworth för en längre diskussion om Griffin²⁰ i introduktionen (å andra sidan har Griffin redigerat Oxford Readers-volymen *Fascism*²¹). Roger Griffin är, enligt Bosworth, en av ”the best and most enduring students of the intellectual history of fascism”.²² Problemet enligt Bosworth är att Griffin ”has preached that a ’new consensus’ exists over the meaning of fascism”.²³ Detta trots att kända historiker som Ian Kershaw och den ovan nämnde Kevin Passmore vägrar räta in sig i konsensus-ledet. Enligt Griffin ska dessa:

[...] operate ’a curious form of doublethink in the way that they distance themselves from the new consensus but apply theories consonant with, and even indebted to, many of its tenets’.

Det är alltså inte helt lätt att strukturera debatten kring Griffin, som förefaller ha en hel del inslag av personlig motvilja.²⁴ Enklare är det att följa debatten kring Griffins främste kompanjon, den italienske historikern Emilio Gentile. Denne har lanserat teorin om fascismen som *en politisk religion* – en tankegång som Griffin helt och hållet anslutit sig till.

1.2. Politik som religion

Gentile definierar sitt begrepp ”politisk religion” enligt följande i monografien *Politics as Religion*²⁵:

By a religion of politics I mean a particular form of *sacralization of politics* that has occurred in the modern era after the political realm had gained its independence from traditional religion. [...] A religion of politics is created every time a political entity such as a nation, state, race, class, party or movement is transformed into a sacred entity, which means it becomes transcendent, unchallengeable, and intangible [*immateriell*, förf. anm.].²⁶

Gentile skiljer mellan en demokratisk *civil religion* vilket anges som ”sacralization of a political system that guarantee plurality of ideas” gentemot *political religion* (som han menar återfinns hos fascismen) vilken är ”the sacralization of a political system founded on an unchallengeable monopoly of power”.²⁷ Roger Griffin har – efter en initial tvekan – låtit sig övertygas av Gentiles argumentation. Enligt Griffin fanns ”a deliberate attempt be the

20. Synen på Roger Griffin understryks av att han felaktigt anges som ”Robert Griffin” i personregistret. Ibid, sid. 615.

21. Roger Griffin (red.), *Fascism* (Oxford 1995). Verket är en bred och välgjord sammanställning av källmaterial om fascismen, från 1914 och framåt. Man kan för övrigt inte undvika att lägga märke till att Oxford verkar vara ett centrum för debatten om fascism.

22. Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 4.

23. Ibid.

24. Griffin är ofta onödigt arrogant. Exempelvis förklarar han undertiteln till sin bok *Fascism and Modernism* enligt följande: ”The subtitle of this book, The Sense of a Beginning, thus refers not only to the futural temporality of Fascism and Nazism, but also on a subtextual level to the revitalizing impact its publication aspires – however unrealistically – to have on the disciplines it touches [...]”. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007), sid. 363.

25. Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Priceton 2006). Originaltitel *La religione della politica: Fra democrazie e totalitarismi* (Rom 2001). Gentile är professor i samtida historia vid universitetet i Rom (La Sapienza).

26. Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Priceton 2006), sid. xiv.

27. Ibid, sid. xv.

nazis and the fascists [...] to use ritual and belief for the 'sacralization of politics'".²⁸ Griffin inkluderar alltså konceptet *political religion* i *The New Consensus* vilket föder fortsatt kritik från andra akademiker. Bosworth beskriver tankegången kring politisk religion som "awkward"²⁹ och citerar historikern J.F. Pollard vid Trinity Hall, Cambridge:

'If Italian Fascism [...] adopted the trappings of religion – credo, litanies, commandments, and rituals – it was not in order to fill a secular void in Italian society but because it made the movement and the regime more comprehensible and acceptable to the average Italian who was steeped in a living and vibrant *Catholic* culture.'³⁰

Det går här att anmärka två saker: För det första är frågan vad som egentligen avses med ordet "religion" – kräver begreppet tro på en övernaturlig makt eller inte? För det andra blir frågan hur pass fruktbart det är att applicera "religion" på exempelvis en totalitär politisk rörelse som fascismen? Om man lyfter undan den akademiska passionen hos de europeiska forskare som diskuterar saken kan man ändå se ett värde i tankegången.

Fascismen är måhända inte en religion i ordets egentliga bemärkelse, men det är ändå intressant att se hur ideologin använde religiösa uttryck. Det är också möjligt att uppmärksammandet av den religiösa dimensionen kring fascismen ökar vår förståelse av rörelsen. Det är också på detta sätt som Roger Griffin använder sig av teorin i *Modernism and Fascism*. Han pekar på att fascismen tolkades som en "ny religion" av omvärlden redan på 1920-talet³¹ och beskriver religiöst influerade ceremonier under både Mussolini och Hitler. Detta anknyter till en allmänt accepterad tanke om den mellankrigstida fascismens allmänt bombastiska uttryckssätt. "Most authors prefer to emphasize the emotional seduction of fascism, its theatrical manipulation of public space, and the hegemony of its imagery", skriver exempelvis historieprofessorn Robert O. Paxton vid Columbia University i USA.³² Detta fenomen kan naturligtvis liknas vid religion, om man så vill.

Å andra sidan uttryckte sig inte fascismen på detta sätt i de länder där ideologin misslyckades med att erövra det offentliga rummet (exempelvis i Sverige). Frågan blir vad som är hönan och vad som är ägget när man talar om fascism som politisk religion.

28. Matthew Feldman (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (Hampshire 2008), sid. 208.

29. Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 4.

30. Ibid, sid. 5.

31. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007), sid. 70.

32. Robert O. Paxton, "Comparisons and definitions", ur Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 555.

1.3. Fascismen – en rasistisk ideologi?

Roger Griffins definitioner av fascism hänvisar till "ultra-nationalism" – inte till rasism. Detta är inte så okomplicerat som det verkar. Visserligen är frågan om huruvida rasism automatiskt finns *inbyggd* i fascism äldre än Griffin-debatten. Men diskussionen kring Griffins forskning har ändå, till viss del, handlat om förhållandet fascism-rasism – och i förlängningen om hur man bör betrakta Förintelsen som ett allmänt *fascistiskt* snarare än specifikt *nazistiskt* fenomen.

Griffin skriver själv om hur hans forskning ansetts trivialisera "the human suffering caused by Hitler's regime".³³ Griffin håller inte med om detta – med all rätt. Dock går det att lägga märke till att Griffin, i sin mycket omfattande produktion, verkar undvika att diskutera relationen mellan fascismen i stort (*generic fascism*) och dess relation till rasism i allmänhet samt Förintelsen i synnerhet. Istället diskuterar Griffin rasism enbart i samband med den tyska nationalsocialismen (exempelvis i kapitlet "The Modernist Racial State" i *Modernism and Fascism*³⁴). Mot detta står Cambridgehistorikern Robert S. C. Gordons essä "Race" i *The Oxford Handbook of Fascism*. Utgångspunkten är ett historiskt faktum: Nationalsocialismen var aggressivt antisemitisk redan från start, medan den italienska fascismen stiftade antisemitiska raslagar först 1938. Gordon citerar historikern Alexander de Grand:

'I have come to believe that the divergence between [italiensk] Fascism and Nazism on racial policy is not as great as I believed. [...] If this is true, then Italian Fascist racial policies during the late 1930s were not an aberration or an attempt to align Italy with Nazi Germany, but a logical extension of the essential nature of the regime.'³⁵

Risiera di San Sabba utanför Trieste, en före detta riskvarn som i krigets slutskede blev centrum för Förintelsen på italiensk mark.

Foto: Wikicommons

33. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007), sid. 370.

34. Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler* (Hampshire 2007), sid. 329.

35. Robert S.C. Gordon, "Race", ur ur Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 298.

Gordon understryker att uppfattningen om den italienska fascismen som icke-rasistisk har sin grund i en italiensk myt om den egna befolkningen som ett trevligt folk – *italiani brava gente*.³⁶ Detta i motsats till tyskarna – *Hitler's willing executioners*.³⁷ Gordon är tvehågsen inför detta. Visserligen gjorde Mussolini en hel del berömda pro-judiska uttalanden. Han hade dessutom en judisk älskarinna (Margherita Sarfatti) och italienska judar var överrepresenterade i det tidiga fascistpartiet. Den italienska judiska organisationen *Unione delle Comunità Ebraiche Italiane* "fascistiserades" 1930.³⁸ Men Gordon påpekar att allt detta hade ett villkor, som kan tolkas antisemitiskt:

[...] that the Jews keep out of trouble. As Mussolini wrote in 1920: 'let us hope the Jews of Italy continue to show sufficient intelligence not to provoke any anti-Semitism in the one country where there has never been any'.³⁹

Framför allt visade sig den italienska fascismen rasistisk i sina afrikanska kolonier, vilket å andra sidan kan tolkas i en allmän europeisk imperialistisk kontext. Det som faller avgörandet för Gordons del, angående rasismen hos fascismen, blir det centrala begreppet "den nya fascistiska människan":

[...] a form of 'racial' politics, in the cause of unification, purification, and strengthening of the nation and the forging of a 'new fascist man'. Indeed, in the rhetoric of this period, there is frequent semantic slippage between the terms 'nation' (*nazione*), 'stock' (*stirpe*), and 'race' (*razza*).⁴⁰

Griffins underlåtenhet att analysera fascismen generellt utifrån rasistiska och antisemitiska utgångspunkter är en märklig svaghet angående hans positionering i debatten.

36. Jag har själv skrivit om detta i min bok *Skyldig till skuld* (Stockholm 2009), kapitlet "Italien och Österrike", sid. 103-141.

37. Robert S.C. Gordon, "Race", ur ur Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 297.

38. Ibid, sid. 302.

39. Ibid.

40. Ibid, sid. 303.

1.4. Slutord

Griffin-debatten visar på fruktbarheten hos vetenskaplig diskussion. Ingen sida kan anses ha avgått med seger, men i själva samtalet finns en nyfikenhet som driver vår förståelse av fascismen som historiskt fenomen vidare. Ett problem som näst intill samtliga inblandade historiker är mycket medvetna om – och gärna diskuterar – är att fenomenet fascism tyvärr inte avlivades 1945. Tvärtom avslutar flera av forskarna sina texter med en diskussion om huruvida den nutida högerpopulismen är att anse som fascism. Därav mitt val att placera en affisch från Sverigedemokraterna på förstasidan, intill Griffins berömda definition från 1991.

Anmärkningsvärt nog förefaller det på detta område råda en konsensus bland forskarna: De flesta är överens om att nutida högerpopulism kan definieras som fascism. ”Only corporatist solutions have lost their luster”, skriver professor emeritus Diethelm Prowe.⁴¹ Historikern Robert O. Paxtons sammanfattning är ett bra exempel på hur resonemanget förs i övrigt:

I have no major objection to calling the more extreme forms of post-war European xenophobia and nationalism neo-fascist. At the very least they occupy the same position on the political spectrum, and attack the same enemies. [...] So we have not heard the last of fascism – perhaps of the word, but not of the thing.⁴²

Den återkommande tanken är att historikerna i denna fråga har ett särskilt ansvar i det offentliga samtalet. Frågan blir om detta ansvar är aktuellt även för svenska historiker.

41. Diethelm Prowe, ”Fascism, neo-fascism, new radical right?”, ur Roger Griffin (red.), *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus* (London 1998), sid. 311.

42. Robert O. Paxton, ”Comparisons and definitions”, ur Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 563ff.

2. Fascismen och konservatismen

2.1. Det historiska problemet

Mot slutet av 1920-talet hade Benito Mussolini konsoliderat sin makt i Italien, efter marschen mot Rom 1922. Han noterade det stora internationella intresset för sin ideologi och förutspådde att hela Europa skulle vara fascistiskt inom tio år. Han hade fel.

Samtliga som studerar fascismen under dess mellankrigstida glansdagar kommer förr eller senare att konfronteras med problematiken kring gränsdragningen gentemot den antidemokratiska, auktoritära konservatismen. För även om fascismen (inklusive nationalsocialismen) fortsätter att tilldra sig uppmärksamhet hos historiker var det snarare den auktoritära konservatismen som var framgångsrik i Europa 1917-1939. Exemplet Tyskland och Italien bör snarare ses som undantag: I dessa länder tvingades konservatismen alliera sig med fascismen, som annars betraktades med skepticism på grund av sin radikalitet. Ytterst handlade det om att traditionella eliter (monarkier, aristokrati, militärledning, storindustrier, kyrkan) tenderade att ge sitt stöd åt traditionell höger hellre än att ge sig in i risktaganden tillsammans med den nya, omvälvande ideologin. Enbart då fascismen var enda sättet att möta ett allvarligt (revolutionärt) vänsterhot – verkligt eller upplevt – allierade sig konservatismen med fascismen. Om hotet upplevdes som särskilt allvarligt kunde det gå så långt som i Tyskland och Italien, där konservatismen *underordnade sig* fascismen.

Ett gott exempel för att studera dessa mekanismer är Spanien. Landets relation till fascismen har bland annat skildrats av den amerikanske historikern Stanley G. Payne, professor vid University of Wisconsin-Madison. Dennes monografi *Fascism in Spain 1923-1977*⁴³ återfinns i de flesta litteraturlistor angående den spanska fascistens historia.

2.2. Fascismen i Spanien – en kort sammanfattning

Den spanska fascismen – falangismen (*Falange Espanola*) – tillhörde Europas mest långlivade fascistiska rörelser, eftersom den överlevde fram till diktaturens fall 1975-1978. Paradoxalt nog kan detta vara ett resultat av rörelsens relativa maktlöshet. Falangismen befann sig under hela sin historia i skuggan av den traditionella spanska konservatismen.

Den historiska bakgrunden utgörs av den komplicerade spanska nationalismen. Denna grundar sig dels på minnet av det en gång så stolta spanska imperiet, dels på det faktum att Spanien är ett land med enormt starka regionala identiteter (framförallt i Baskien respektive Katalonien). Landet gick in i mellankrigstiden med två erfarenheter: Dels förödmjukelsen i spansk-amerikanska kriget 1898 som födde en medvetenhet om att landet halkat långt

43. Stanley G. Payne, *Fascism in Spain 1923-1977* (Madison 1999).

efter i den västerländska utvecklingen, dels det faktum att landet var neutralt under första världskriget. Den segrande tanken blev att Spanien behövde omfattande nationella reformer, ledda av *en stark man*. Samtidigt ryckte en utebliven traumatisk krigserfarenhet undan fötterna för radikaliteten som samtidigt segrade i Italien under Mussolini. Resultatet blev en konservativ diktatur 1923-1930 (i spansk historieskrivning känd som *la Dictadura*) under aristokraten Miguel Primo de Rivera.⁴⁴ Denne lät sig visserligen inspireras av Mussolini och fascismen i sitt (mycket omfattande) reformarbete men stod stadigt på traditionell högermark, manifesterat i valspråket ”Monarki, fosterland och religion”.⁴⁵ Den politiska inriktningen ”bore little resemblance to Italian Fascism”⁴⁶, skriver Payne och jämför med auktoritära system i Grekland, Bulgarien, Polen, Litauen, Portugal och Jugoslavien.

År 1930 föll diktaturen, i spåren av den internationella finanskrisen, och ersattes småningom av liberal demokrati och *den andra spanska republiken*. Diktatorn hämtade sig aldrig från katastrofen, utan avled samma år. Fram på den politiska arenan trädde istället hans son – José Antonio Primo de Rivera (1903-1936). Denne personifierade den spanska fascismen och hans status markeras av att han är den ende ”in contemporary Spanish history customarily referred to by his first name”, skriver Payne.⁴⁷ På söndagen den 29 oktober på Teatro de la Comedia i Madrid var han centralgestalt i grundandet av *Falange Espanola*⁴⁸, vilket definitivt markerade att han tagit över familjens politiska stafettpinne från fadern. Men jämfört med Miguel Primo de Rivera var José Antonio betydligt mer radikal.

Den nya rörelsen fick snabbt ett par tusen medlemmar, men sedan tog det stopp. Den traditionella högern kunde behålla sina sympatisörer. Resultatet blev att falangisterna blev en utpräglad elitistisk rörelse. Varken tyska eller italienska diplomater lät sig imponeras – de konstaterade att den spanska fascismen saknade både förmåga och vilja att locka till sig breda folklager: José Antonio och hans kumpaner ”are not sufficiently aware of the need for propaganda and recruitment among the workers and rural sectors”, citerar Payne den italienske chargé Geissler Celesia.⁴⁹ Förhoppningar om att bredda rörelsen ledde 1933-1934 till ytterligare radikaliserings, då falangisterna fusionerades med den nationalsyndikalistiska⁵⁰ rörelsen JONS. Det nya partiet *Falange Espanola de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (förkortat *F.E. de las J.O.N.S.* – ”the most peculiar and long winded name of any fascist movement in Europe”, enligt Payne) innebar ”a decisive turn from the semirightist direction of the original Falange and the beginning of a fuller adoption of a revolutionary fascism”.⁵¹ Men framgångarna uteblev fortfarande. Vid valet 1936 åtnjöt partiet, till José Antonios enorma besvikelse, stöd från enbart 0,7 procent av väljarkåren.⁵² Övriga högerpartiet – monarkister och andra – fann ingen som helst anledning att samarbeta med fascisterna.

44. Ibid, sid. 23-41.

45. Ibid, sid. 29.

46. Ibid.

47. Ibid, sid 69.

48. Ibid, sid. 90.

49. Ibid, sid. 97.

50. Jämför med det tyska begreppet *Nationalsozialism*.

51. Stanley G. Payne, *Fascism in Spain 1923-1977* (Madison 1999), sid. 100.

52. Ibid, sid. 183.

Falangströrelsen beslöt att istället verka för statskupp eller inbördeskrig, som metod att tillskansa sig makten.⁵³ Men även denna metod skulle visa sig icke-framgångsrik, trots att inbördeskriget småningom utbröt.

2.3. Ideologi och förhållandet till övrig höger

I november 1935 höll José Antonio talet "An appeal to Spanish workers"⁵⁴, där han tydligt utvecklade sin syn på fascismen och national-syndikalismen såsom en tredje väg mellan kapitalism och socialism (kommunism):

We are not going to resign ourselves to the continuation of the capitalist regime. One thing today is painfully obvious: the crisis of the capitalist system and its devastating consequences which communism is doing nothing to attenuate. [...] Do we have to choose between the desperation of the bourgeois regime and the slavery of Russia?⁵⁵

Lösningen enligt José Antonio var national-syndikalismen, som "will keep up the assault on all its enemies: the right, the left, communism, capitalism. For the fatherland, bread and justice".⁵⁶ Enligt samma linje blev José Antonio under 1930-talet allt mer kritisk mot Mussolini, då denne styrde den italienska fascismen kraftigt högerut.

Det säger sig självt att en spansk höger, som åtnjöt brett folkligt stöd, inte fann någon lockelse i samarbete med en sådan politisk rörelse. Det breda spanska högerpartiet CEDA förlorade visserligen valet 1936⁵⁷, men knappast på grund av konkurrens från falangisterna. En detalj är att falangisternas användande av politiskt våld i Spanien ansågs stökigt (José Antonio talade om att möta vänstern med "the dialectic of fists and violence"⁵⁸). Värt att notera i sammanhanget är falangisternas förhållande till antisemitism. Denna var tvetydig.

Falangen var inte särskilt antisemitisk, men å andra sidan hade den inget emot antisemitismen som fenomen. Falangistpartiet kritiserade aldrig den tyska nazistiska judepolitiken, men påpekade å andra sidan att "judepro-

*José Antonio Primo de Rivera.
Observera den syndikalistiska
svart-röda fanan.*

Bild: Wikicommons

53. Ibid, sid 170ff.

54. José Antonio Primo de Rivera, "Bread and Justice", ur Griffin (red.), *Fascism* (Oxford 1995), sid. 188f.

55. Ibid.

56. Ibid.

57. Mary Vincent, "Spain", ur Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 372.

58. Stanley G. Payne, *Fascism in Spain 1923-1977* (Madison 1999), sid. 102.

blemet” i Spanien handlade om religion och inte om ras.⁵⁹ Det vill säga en antisemitism med rötter i medeltiden (”judarna mördade Jesus”) snarare än i 1900-talet.

Sammanfattningsvis arbetade José Antonio och hans parti sig allt närmare något som kan tolkas som idealfascism.⁶⁰ Detta kunde falangisterna göra, då de inte behövde besväras av praktisk maktutövning, till skillnad från Mussolini och Hitler. Därav José Antonios ökade kritik mot sina mäktigare fascistkolleger. Undantaget var falangisternas syn på katolska kyrkan, som Payne beskriver såsom ”neotraditionalistisk”.⁶¹ José Antonio var personligen djupt troende katolik, en tro som han aldrig övergav. Det kan ifrågasättas om ett spanskt högerparti som samtidigt är antikatolskt överhuvudtaget var möjligt under mellankrigstiden. Det har ibland hävdats att den spanska falangismen överhuvudtaget inte var fascistiskt, eftersom rörelsen var alldeles för elitistisk och katolsk.⁶² Detta avfärdas av forskningen som ett försök att urskulda José Antonio och hans parti.

2.4. Inbördeskriget och därefter

Från 1934 och framåt uppmanade José Antonio den spanska armén att störta republiken genom någon form av kupp. Han var föga framgångsrik i detta arbete, eftersom han samtidigt gjorde klart att ledarskapet skulle tillhöra hans parti.⁶³ Det som i stället utlöste inbördeskriget var högerens valförlust 1936, vilket ledde till att högerpartiet CEDA imploderade.⁶⁴ Historikern och professorn Mary Vincent vid universitetet i Sheffield skriver:

When the coup finally occurred, on 18 July 1936, it failed. After a weekend's bitter fighting, all of Spain's major cities and most of its territory and population remained under republican control. The rebels' dire situation was only retrieved when both Italy and Germany agreed to send military aid [...]⁶⁵

Den republikanska sidan grep José Antonio, ställde honom inför rätta för sin delaktighet i kuppen och avrättade honom den 20 november 1936 (vilket ledde till en martyrstatus, som José Antonio än idag åtnjuter bland vissa spanjorer⁶⁶). Generalen Francisco Franco blev centralfigur för rebellsidan. Ändå innebar inbördeskriget en framgång för falangiströrelsen, som äntligen fick se stora mängder spanjorer ansluta sig till rörelsen. Problemet var att dessa var mer intresserade av att slåss mot republiken än att bli fascister. Franco var visserligen beroende av falangen för att framgångsrikt kunna föra krig, men som Vincent påpekar:

59. Ibid, sid. 96.

60. Ibid, sid. 157.

61. Ibid, sid. 158.

62. Mary Vincent, "Spain", ur Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid 362.

63. Ibid, sid 373.

64. Ibid, sid 372.

65. Ibid, sid 373.

66. På svenska *Wikipedia* har någon exempelvis skrivit att José Antonio avrättades "av kommunister och anarkister". http://sv.wikipedia.org/wiki/José_Antonio_Primo_de_Rivera, datum 100114.

[...] while [Franco's] dictatorship would provide the original model for the idea of authoritarian rule as distinct from fascism, had it not been for the fascist movement, it would never have existed in the first place. [...] Fascism and Francoism were thus intimately and inextricably combined.⁶⁷

Efter andra världskrigets start och de initiala tyska framgångarna började falangisterna utmana Franco, i en maktkamp (där bland andra José Antonios syster Pilar Primo de Rivera spelade stor roll som ledare för falangisternas kvinnoförbund). Denna kamp kulminerade våren 1941 och innebar ett fullständigt nederlag för den spanska fascismen och en triumf för Franco.⁶⁸

Resultatet blev att falangisterna fortsatte spela en underordnad roll gentemot den traditionella högern i Spanien. Vincent använder termen "domesticated", vilken vanligen används om vilda djur som blir boskap.⁶⁹ Å andra sidan påverkade fascismen Franco och vice versa, med det intressanta resultatet att falangisterna blev mindre fascistiska samtidigt som vissa delar av den Francoistiska alliansen *fascistiserades* i varierande mån.

2.5. Slutsatser

Historikern Robert O. Paxton har påpekat att komparativa studier av europeiska fascistiska rörelser är något relativt ovanligt, vilket han med rätta anser underligt. Inte minst gäller detta de fascistiska rörelser som *nästan* lyckades:

[...] Franco's Spain, Salazar's Portugal, Antonescu's Romania, Horthy's Hungary, imperial Japan, and Varga's Brazil, borrowed some trappings from fascism but excluded fascist parties from real power; some authoritarian rulers – Antonescu, Salazar, Vargas, and the leaders of imperial Japan – even crushed fascist movements.⁷⁰

Paxton understryker att fascismen lyckades "besegra" konservatismen enbart då den senare anser sig oförmögen att överleva 1900-talets masspolitik. Detta på lång sikt, menar Paxton. På kort sikt handlade det mer om "the progressive exhaustion of alternatives and the closing of options other than the fascist one".⁷¹ Det är detta som inte Franco utsätts för i Spanien, till skillnad från president Hindenburg i Tyskland och kung Victor Emanuel III i Italien. Dessutom finns skäl att återigen påminna om att Spanien – till skillnad från Tyskland och Italien – inte behövde konfrontera smärtsamma "dolkstöts-legender" från första världskrigets slut. "National defeat or humiliation"⁷² is probably the most important single precondition, and fascists prospered by claiming to be the most uncompromising agents of renewal".⁷³ I Spaniens fall ser vi dels hur nederlaget i spansk-amerikanska kriget inte räckte till som nationell förödmjukelse för att tjäna fascisternas syften (för avlägset och inte

67. Mary Vincent, "Spain", ur Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid 375.

68. Ibid, sid 378.

69. Ibid, sid 377.

70. Robert O. Paxton, "Comparisons and definitions", ur Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 548.

71. Ibid, sid. 552.

72. Italien tillhörde visserligen segrarsidan efter första världskriget men Mussolini med flera ansåg att de territoriella vinsterna varit förödmjukande små.

73. Robert O. Paxton, "Comparisons and definitions", ur Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 555.

tillräckligt traumatiskt?), dels hur Franco lyckades undanhålla falangisterna status som "the most uncompromising agents". Paxtons viktigaste slutsats blir att det inte fanns politiskt utrymme för exempelvis falangisterna:

A space had to become available. An important part of the story is the weakness and failure of traditional moderate and conservative parties, whose members haemorrhaged into fascism.⁷⁴

Detta utrymme uppstod aldrig i Spanien, inte ens under inbördeskrigets hårda strider. Frågan om det segrande alternativet – Franco – var bättre eller sämre än falangismen är ovetenskaplig. Det förhindrar dock inte Stanley G. Payne från detta dramatiska slutomdöme:

*Franco was not a fascist but something much worse.*⁷⁵

74. Ibid, sid. 554.

75. Stanley G. Payne, *Fascism in Spain 1923-1977* (Madison 1999), sid. 476.

3. Litteraturlista

Del 1: "The New Consensus"

Bosworth, R.J.B. (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009).

Feldman, Matthew (red.), *A Fascist Century: Essays by Roger Griffin* (New York 2008).

Gentile, Emilio, *Politics as Religion* (Princeton 2006).

Griffin, Roger (red.), *International Fascism: Theories, Causes and the New Consensus* (London 1998).

Griffin, Roger, *Modernism and Fascism: The Sense of a New Beginning under Mussolini and Hitler* (New York 2007).

Griffin, Roger; Loh, Werner; Umland, Andreas (red.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* (Stuttgart 2006).

Passmore, Kevin, *Fascism: A Very Short Introduction* (Oxford 2002).

Del 2: Fascismen och konservatismen

Paxton, "Comparisons and definitions",
ur Bosworth, R.J.B. (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009).

Payne, Stanley G., *Fascism in Spain* (Wisconsin 1999).

Primo de Rivera, Juan Antonio, "Bread and Justice",
ur Griffin, Roger (red.), *Fascism* (Oxford 1995).

Vincent, Mary, "Spain",
ur Bosworth, R.J.B. (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009).

